

Igor Graovac

**PRILOZI O RASPADU DRUGE JUGOSLAVIJE
NA SKUPOVIMA DIJALOGA POVJESNIČARA/ISTORIČARA**

Apstrakt: U radu se prikazuje tema raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na skupovima *Dijaloga povjesničara/istoričara*, znanstvenim skupovima povjesničara iz Hrvatske i Srbije (1998.-2005.), a u organizaciji njemačke liberalne Zaklade *Friedrich Naumann*, koja je u Zagrebu tiskala i 10 zbornika radova s tih skupova (2000.-2008.).

Ključne riječi: Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, dosadašnji rezultati znanstvenih istraživanja: *Dijalog povjesničara/istoričara*, znanstveni skupovi povjesničara iz Hrvatske i Srbije, deset skupova (1998.-2005.) i deset u Zagrebu tiskanih svezaka/zbornika radova (2000.-2008.).

Key words: Disintegration of the Socialist Federative Republic Yugoslavia, summary of research results: *Dijalog povjesničara/istoričara/Dialogue of Croatian and Serbian Historians*, ten conferences (1998-2005) and ten edited volumes (Zagreb, 2000-2008)

Već četvrti put se u Golubiću Obrovačkome na međunarodnima znanstvenim skupovima razmatraju hrvatsko-srpski i/ili srbijanski odnosi u 20. stoljeću,¹ sada na temu raspada *druge* Jugoslavije, a u povodu 20. obljetnice početka ratova koji su i rezultirali raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Smatra se pritom kako je ostvaren *dovoljan* vremenski odmak da se i o toj temi otvori posebna rasprava, čime se, konačno, odbacuje svojevrsna *nelagoda i/ili nespremnost* postavljanja te teme odmah na početku nekog ciklusa skupova, pa i onoga koji se već tri godine održava u Golubiću Obrovačkome. I na drugima sličnim i trajnijim skupovima početno je uočeno svojevrsno izbjegavanje ove teme, i to najmanje iz tri razloga: 1. poneki su skupovi održavani gotovo u vrijeme trajanja raspada *druge* Jugoslavije ili neposredno nakon toga; 2. sudionici skupova – gotovo istodobno i sudionici događanja – nisu ni htjeli stoga o toj temi raspravljati; 3. a smatrali su, usto, pod dojmom događanja, kako bi rasprava mogla biti okončana i prije no što je i započela, ometajući mogućnosti nastavka rasprava o drugima važnim temama. Otuda postupnost

¹ Raniji su skupovi bili posvećeni pitanjima prošlosti i perspektivama hrvatsko-srpskih i/ili srbijanskih odnosa u 20. stoljeću (2008.), mogućnostima hrvatsko-srpske i/ili srbijanske političke suradnje i zaštite nacionalnih manjina (2009.) te ostvarenju suradnje Republike Hrvatske (RH) i Republike Srbije (RS) u politici i kulturi (2010.) [usp. *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: prošlost i perspektive*, 2008., *Hrvatsko-srpski odnosi: politička saradnja i nacionalne manjine*, 2009., i *Hrvatsko-srpska saradnja u politici i kulturi u 20. veku*, 2010.].

uvođenja teme, a kako se ne bi upropastile mogućnosti nastavka raspravljanja drugih tema te nastavka susreta sudionika međunarodnih znanstvenih skupova ne samo iz zemalja nastalih na područjima bivše *druge* Jugoslavije.

Slične su dvojbe, dakle, postojale i na prvima međunarodnim znanstvenim skupovima pod zajedničkim nazivom *Dijalog povjesničara/istoričara*, a koji su održani – njih 10 – od 1998. do 2005. u Republici Mađarskoj/RM (prva četiri skupa) te naizmjenično u Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ), potom Srbiji i Crnoj Gori (SiCG), i RH (preostalih šest skupova), sa sudionicima – njih 165,² prije svega iz današnjih RH i RS, ali i drugih zemalja – njih desetak,³ a u organizaciji njemačke liberalne Zaklade *Friedrich Naumann/F. Naumann Stiftung (FNSt)*, koja je u Zagrebu od 2000. do 2008. tiskala i 10 zbornika radova s tih skupova (prvih devet svezaka priredili su Hans-Georg Fleck i I. Graovac, a deseti svezak samo I. Graovac), posljednji dvotomni zbornik radova (sv. 10/1-2) u suizdanju sa zagrebačkom Zajednicom istraživača *Dijalog*, udrugom za promicanje znanstvenog dijaloga (*Dijalog*),⁴ koja je bila i suorganizator dva međunarodna znanstvena skupa u Golubiću Obrovačkome.⁵

[Za] početak [D]ijaloga [povjesničara/istoričara] odlučeno je, [stoga], da se ne otvara i diskusija o najnovijoj prošlosti, tj. o godinama nakon raspada SFRJ, a u težnji izbjegavanja, i u krugu povjesničara, krajnje emocionalnih i politiziranih razmjena udaraca na temu krivnje i pokore, čime bi se, već u prvome koraku, na propast osudio dijalog zamišljen i kao proces izgradnje povjerenja (Fleck, 2000.: 16-17).

Ipak, već u početku, dakle i na 1. skupu *Dijaloga povjesničara/istoričara* održanome 1998. godine, dijelom se otvara i načelna rasprava o raspadu SFRJ [usp. Bjelajac, 2000., Fleck, 2000., i Goldstein, 2000.],⁶ koja se nastavlja te sadržajno širi 1999. i na 2. [usp. Bilandžić,

² Iako je prije svega riječ o skupovima povjesničara, na skupovima *Dijaloga povjesničara/istoričara* sudjelovali su i pojedini demografi, ekonomisti, filozofi, politolozi, pravници, sociolozi, sociolozi religije te viktimolozi, matematičari i statističari, arhivisti, inženjeri, javni djelatnici, knjižničari, muzealci, novinari, političari, predstavnici međunarodne zajednice/međunarodnih organizacija i nevladinih udruga, publicisti, studenti i svećenici.

³ Iz – uz RH i RS, ranije u sklopu SRJ, odnosno SiCG, te kasnije nastalih Republike Crne Gore i, doduše od strane RS nepriznate, sadašnje Republike Kosovo – sljedećih zemalja: Češke Republike, Republike Austrije, Republike Bosne i Hercegovine/BiH, RM, Republike Poljske, Savezne Republike Njemačke, Sjedinjenih Američkih Država i Švicarske Konfederacije.

⁴ *Dijalog* je, u suradnji s *FNSt-om*, dosad tiskao i tri knjige: jedan zbornik radova [Graovac, *prir.*, 2005.a] i dvije znanstvene monografije [Graovac-Cvetković, 2005., i Graovac, 2011.].

Inače, svih 10 svezaka *Dijaloga povjesničara/istoričara* te navedene knjige (osim posljednje, za sada) nalaze se na portalu zagrebačkog Centra za politološka istraživanja (CPI): <http://www.cpi.hr>.

⁵ *Dijalog* je sudjelovao i u tiskanju dva zbornika radova sa skupova u Golubiću Obrovačkome: jednoga u zajednici s organizacijom Institute for historical justice and reconciliation (IHJR) iz Salzburga te Centrom za istoriju, demokratiju i pomirenje (CIDP) i *Grafomarketingom* iz Novoga Sada [usp. *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: prošlost i perspektive*, 2008.], a drugoga u zajednici s IHJR i CIDP te Fakultetom za evropske pravno-političke studije iz Sremske Kamenice [*Hrvatsko-srpski odnosi: politička saradnja i nacionalne manjine*, 2009.].

⁶ Ovdje i nadalje navode se samo plenarna izlaganja i saopćenja sa skupova koja su tiskana u svescima *Dijaloga povjesničara/istoričara*, a ne i rasprave samo izgovorene na skupovima.

2000.] te 2000. na 3. i 4. skupu [usp. Dimitrijević, 2001.a i b], sa prvima ocjenama ratova i procesa pri raspadu SFRJ:

Ratovi su 1991.-1999. na prostorima... [druge] Jugoslavije okončani... stvaranjem novih nacionalnih država i etničkim čišćenjem..., [uz poraz] velikosrpske koncepcije..., [a] donijeli [su] nekoliko stotina tisuća mrtvih i približno četiri milijuna prognanih..., uz moralno i psihičko rastrojstvo milijuna ljudi. Ti se ratovi nisu mogli okončati odlučujućima pobjedom ili porazom sukobljenih strana... [te je] intervenirala međunarodna zajednica... [u sklopu projekta stvaranja] ujedinjene Europe [Bilandžić, 2000.: 46 i 58].

Pritom se, uz ostalo, i posebno problematiziraju Hrvatska te Srbija (potonja u sklopu SRJ):

Osnivanjem države 1991. i njenim međunarodnim priznanjem u siječnju 1992. riješeno je hrvatsko pitanje kao državno pitanje... Ustanak, [pak], Srba u Hrvatskoj... te agresija Srbije i Jugoslavenske narodne armije (JNA) na Hrvatsku... izazvali su svenarodno ujedinjenje... Slijedio je... egzodus Srba iz Hrvatske u BiH i Srbiju... [Usto], rat je Hrvatske protiv ustanka Srba te agresije Srbije i JNA... bio stimuliran... [i] autoritarnim tipom vlasti i fetišizmom nacionalne države... [Potom] se hrvatsko nacionalno pitanje..., [koje] više nije teritorijalno pitanje, svodi na oblikovanje takve demokracije koja će Hrvatskoj otvoriti put u Europsku uniju... [I] stvaranje je nove demokratske Srbije suština srpskoga nacionalnog pitanja danas. Ona se, u tom sklopu, mora osloboditi svojih povijesnih mitova i uvjerenosti da može, hoće i mora vladati drugima narodima... [te] progledati i preobraziti se u demokratsku državu, jer kao mala zemlja, s jedan posto europskog stanovništva, drugoga izlaza ni nema [Bilandžić, 2000.: 49-51 i 54]

A posebno se problematiziraju i medijski stereotipi o Hrvatima i Srbima tijekom rata u BiH (1992.-1995.), no početno samo prema priložima u dijelu američkoga i kanadskog tiska, a bez domaćih odjeka, jer:

istorijska distanca se [i dalje] istrajno brani, a svaki ulazak u proučavanje najnovijih istorijskih događaja... [pa i] rata koji je srušio SFRJ..., smatra se prelaskom u političke nauke [Dimitrijević, 2001.a: 135].

Međutim, odmah potom analizira se i slika o hrvatskoj strani od strane JNA, a prema pisanju Narodne armije od 1990. do 1992. godine:

Narodna armija je... od neutralnog posmatrača... [došla] do aktivnoga i prilično ostrašćenog aktera u ratnom sukobu, koji je nastao posle osamostaljenja Slovenije i Hrvatske... U... opisivanju posebno su fokusirani, kroz negativnu prizmu..., hrvatski predsjednik Franjo Tuđman..., hrvatska propaganda, izgled i moral hrvatskih boraca, nečasnost hrvatske strane u vođenju rata i starešine JNA koji su prebegli na hrvatsku stranu... [U]padljivo se... [pritom] razdvajao hrvatski narod od njegove vlasti, kojoj su pripisivani najgori mogući epiteti [Dimitrijević, 2001.b: 244-245].

Od 2001. godine, odnosno 5. skupa *Dijaloga povjesničara/istoričara* intenzivnije se te potpunije i otvorenije otvaraju pitanja raspada druge Jugoslavije, s naznakama i o pristupu istraživanja te teme, preciznije *najnovije* hrvatske te srpske i/ili srbijanske povijesti [usp. Dimitrijević, 2002.]:

I u srpskoj i u hrvatskoj historiografiji nema naučne hrabrosti da se započne sa proučavanjem najnovijega historijskog perioda: ratova 1991-1995-1999. na području prethodne Jugoslavije, mada o tome postoje istraživanja i literatura. Možda su razlozi tome i u nizu pitanja i problema iz tog perioda (npr. definicija rata nije standardizovana, a ni njegov vremenski okvir još nije sa sigurnošću definisan, nisu profilisani ratni ciljevi svih strana u konfliktu, nejasna su dejstva skrivene diplomatije i teritorijalizacije krize...), kao i sasvim novi, a ranije nepoznati fenomeni (npr. virtualno učestvovanje u ratu, policijske snage kao skriveni faktor krize, funkcionalizacija rata, stvaranje njegovog privida, i stvaranje slika rata...), koji su suvremeni elektronski prostor učinili superiornijim od prirodnog prostora. Uprkos tome, a delom i zahvaljujući tome potrebno je započeti otkrivanje celovite slike o ratu i o tome kako je on funkcionisao na prethodnima jugoslovenskim prostorima [Dimitrijević, 2002.: 131-132].

A, odmah potom, na 6. skupu *Dijaloga povjesničara/istoričara*, održanome također 2001. godine, podniet je i prvi konkretni istraživački prilog o dijelu ljudskih gubitaka nastalih na području RH u vrijeme raspada SFRJ [usp. Graovac, 2003.]:

[I to]... na temelju izvještaja, odnosno... rezultata istraživanja Hrvatskoga Helsinškog odbora (HHO) za ljudska prava u Zagrebu, [pri čemu se] analiziraju podaci o ubijenim, a dijelom i nestalima civilnim, prije svega srpskim osobama u bivšem, pod zaštitom Ujedinjenih naroda (UN), Sektoru Jug u Oluji i nakon nje... Riječ je o... 438 žrtava..., [koje] se analiziraju/razvrstavaju prema prebivalištu i/ili mjestu stanovanja i prema naselju, mjestu te općini stradanja, prema vremenu smrti (94,5 posto ih je stradalo 1995., a 5,5 posto... od 1996. do 1999. godine) i načinima i/ili oblicima smrti, uz... [odrednice] jesu li stradale pojedinačno (četiri petine) ili skupno (jedna petina stradalih u masovnim pokoljima), a navode se i njihove spolna (muškaraca je stradalo dvostruko više negoli žena), starosna (uglavnom je stradalo staro, a potom starije i mlađe sredovječno stanovništvo, a najmanje omladina) i nacionalna struktura (najviše je stradalo Srba – čak 97 posto). Naposljetku, s time u vezi, navode se i... utvrđeni (u više od dvije petine slučajeva) počinitelji zločina: najviše je žrtava, dvije trećine, stradalo od Hrvatske vojske (HV) [Graovac, 2003.: 399-400].

Na 7. skupu, održanome 2002. godine, ukazano je, pak, na potrebu stvaranja arhivskih fondova u svima novonastalim državama na području bivše druge Jugoslavije za razdoblje obilježeno ratovima (1991.-1999.) [usp. Prpa, 2003.]:

[N]edostatak historijskih dokumenata... relevantni[h] za historijsku rekonstrukciju perioda 1991-1999. godine... [povezan je] s nedemokratskim oblicima vladavine i okolnostima rata...

[O]... ratu [su] dokumenta prikupljale nevladine organizacije koje su stvorile važne, ali parcijalne zbirke. To, međutim, nije dovoljno.... [Potrebna je regionalna saradnja] kroz povezivanje arhivskih institucija sa prostora prethodne Jugoslavije... [P]rojekat... [je tim značajniji] pošto je dosadašnja historiografska literatura u najvećem broju slučajeva bila u funkciji dnevne politike, a neretko i u funkcijama govora mržnje i rata... [S druge strane], racionalizacijom i objektivnom analizom zajedničke istorije stvarala bi se svest o zajedništvu sudbine, stradanjima i patnjama ljudi kao kolektivnom iskustvu prostora... [te svest da] disolucija Jugoslavije i... rat 1991-1999. nije deo samo istorije regiona nego i deo svetske istorije poslednje decenije XX veka [Prpa, 2003.: 19-21].

Naposljetku, 2003. na 8., 2004. na 9. i 2005. na 10. skupu *Dijaloga povjesničara/istoričara* već se na posebnima plenarnim sjednicama raspravlja o raspadu bivše *druge* Jugoslavije i ratovima koji su dijelom otpočeli, a dijelom okončali njen raspad, i to pod sljedećim tematskim određenjima: 1. raspad *druge* Jugoslavije [usp. Melčić, 2004.], uz poneke povijesne pretpostavke tog raspada: raskol u državno-partijskom vrhu 60-ih godina [usp. Bilandžić, 2004.] i djelovanje/uloga srbijanskih liberala 70-ih godina 20. stoljeća [usp. Perović, 2004.], kao i posljedice raspada – na primjeru stvaranja hrvatske države izvan prava [usp. Padjen, 2004.], koji se (raspad), moguće, mogao i izbjeći [usp. Goldstein, 2004.]; odnosno 2. proces raspada SFRJ i uloga međunarodnih činitelja, a u uvjetima usporednih procesa globalizacije i međunarodnih integracija [usp. Staničić, 2005.], uz usporedna iskustva raspada država u 20. stoljeću [usp. Marković, 2005.], i – ponovno – povijesne pretpostavke raspada: autoritarnost i nacionalizam kao mobilizacijske pretpostavke sukoba [usp. Lazić, 2005.] i ekonomska pozadina raspada [usp. Petak, 2005.]; te 3. od konflikta do rata [usp. Sadkovich, 2008.], pa i na primjeru pogubnog djelovanja JNA u Hrvatskoj [usp. Marijan, 2008.], uz načelnu raspravu i o suočavanju sa zločinom u europskoj perspektivi [usp. Samardžić, 2008.].

Nemoguće je i nepotrebno ovdje navoditi sve te izrečene i tiskane teze i/ili tvrdnje, pa se samo, a i to korištenjem gotovo slučajno odabranih primjera koji čine suvisli slijed, navode samo neke posve ogoljele, a moguće i dijelom nejasne teze i/ili tvrdnje iz plenarnih izlaganja kada se mimo cjeline tekstova navode:

Jugoslavija... je prestala postojati jer više nije bilo najvažnijih uvjeta njene egzistencije [Melčić, 2004.: 19].

[Naime], narodi su se Jugoslavije našli u povijesnom kavezu iz kojega nije bilo izlaza [Bilandžić, 2004.: 51].

U vezi s time je i teza kako se svaka višenacionalna zajednica nužno mora raspasti... Ta teza jednostavno nije točna... Istina, socijalizam/komunizam bio je osuđen na propast, ali je pitanje je li s njime morala propasti i Jugoslavija [Goldstein, 2004.: 72-73].

[Usto], razdruživanje... nije samo po sebi vodilo, odnosno trebalo voditi u rat [Melčić, 2004.: 27].

Dakle, raspad SFRJ je samo jedan od mogućih ishoda [Marković, 2004.: 35].

[A] činioci raspada [su] spoljašni i unutrašnji, a ovi drugi... dijahroni... i sistemski... [H]ipoteza... [je] da su osnovni dinamički činilac ratova predstavljali sistemski proizvedeni sukobi unutar vladajuće grupacije SRJ..., [pri čemu je] nacionalizam... iskorišćen kao glavno mobilizacijsko sredstvo... Uspešnost masovne mobilizacije... bila je moguća zahvaljujući raširenoj autoritarnoj orijentaciji kod većine stanovništva [Lazić, 2005.: 54].

[Usto, međunarodna] arbitraža... [potvrdila je potom i činjenicu] da federalne institucije više nisu mogle funkcionirati... [te] su nekadašnje federalne jedinice SFRJ – bivše... republike – postale neovisne države... I to je bio formalni kraj SFRJ [Staničić, 2005.: 95].

Usto, na 8., 9. i 10. skupu *Dijaloga povjesničara/istoričara* podnijeta su, uz plenarna izlaganja, i saopćenja o raspadu bivše *druge* Jugoslavije i ratovima koji su dijelom otpočeli, a dijelom okončali njen raspad [usp. Barić, 2004., 2005. i 2008., Bing, 2005. i 2008., Bjelajac, 2004., te Graovac, 2004., 2005.b i 2008.a].

Jedno saopćenje je načelni prilog, točnije sadrži prijedlog – politički i stručni – o potrebi pisanja ratne povijesti u Hrvatskoj:

Glavna su pitanja pisanja istorije rata u Hrvatskoj 1991.-1995. godine... veoma široka i tiču se karaktera rata, glavnih namera i najprećih ciljeva. Pitanje je i da li je reč... o domovinskom ratu protiv agresije ili o građanskom ratu... Usprkos metodološkima i stručnim poteškoćama, kao i brojnosti kontroverzi, izvesno je da sliku jednoga vremena čine i hrvatski i srpski pogledi o istom... A identifikovanje oprečnih pogleda, bili oni politički ili stručni, u krajnjem je već doprinos po sebi [Bjelajac, 2004.: 349-350].

Slijede saopćenja o (re)konstrukciji nacionalnih identiteta u vrijeme raspada bivše *druge* Jugoslavije, a na primjeru *pomirbene ideologije* i konstrukcije identiteta u suvremenoj hrvatskoj politici:

[Naime], politički raspad... Jugoslavije odvijao se u okolnostima preispitivanja i... redefinicije nacionalnih identiteta..., [no] nasilni je raspad afirmirao i rudimentarni etnonacionalizam... U slučaju Hrvatske može se... govoriti o simultanom procesu preoblikovanja identiteta... [No], unatoč konsenzusa oko obrane zemlje od velikosrpskih aspiracija, različitim poimanjima granica i identiteta uspostavile su se dvije društvene paradigme koje su... podijelile Hrvatsku. Prva... ideal nalazi u nacionalnoj državi zasnovanoj na ideološkom sinkretizmu u kojemu najznačajniju ulogu igra pomirba ustaša i partizana (komunista). Druga... prednost daje građanskoj Hrvatskoj [Bing, 2004.: 275].

Međutim, svehrvatska integralistička ideja pomirbe F. Tuđmana unijela je niz kontroverzi u suvremeni hrvatski život... Kroz svoj populizam i kolektivizam crveno-crna pomirbena sinteza... afirmirala je protoliberalni sustav vrijednosti (etnokonfesionalni identitet nasuprot građanskom univerzalizmu). [Stoga], zajedno s reafirmacijom ideja etničkoga i povijesnog prostora..., [pomirba] predstavlja stalno izvorište sukoba Hrvatske i Zapada [Bing, 2008.:339].

Potom slijede saopćenja s konkretnima istraživačkim rezultatima o dijelu ljudskih gubitaka nastalih na području RH u vrijeme raspada SFRJ:

Prvi od tih priloga odnose se na analiziranje položaja hrvatskog stanovništva na Banovini za vrijeme postojanja Republike Srpske Krajine (RSK) te na razmatranje okolnosti atentata izvršenoga u srpnju 1992. na Dmitra Obradovića, predsjednika Skupštine općine Vrginmost, tada u sastavu RSK, i na istraživanje o stradanjima hrvatskog stanovništva 1993. na području Drniša:

[Pobunjeničke srpske vlasti u] RSK-u... [nepovoljno su se odnosile] prema hrvatskom stanovništvu koje je i nakon 1991. ostalo tamo živjeti. [Ipak], najveći je dio tog stanovništva napustio to područje ili je s njega protjeran... [Hrvati] su a priori bili demonizirani kao ustaše ili kao pripadnici naroda koji su u ratu sa Srbima. U skladu s time osobe su hrvatske nacionalnost bile izložene... maltretiranjima, nasiljima i progonima..., iako su vlasti RSK i Hrvate formalno smatrale ravnopravnim građanima RSK... [No], istodobno su usvojile i odluke kojima je olakšano iseljavanje preostalih Hrvata iz RSK, s očitim ciljem da RSK bude naseljen isključivo srpskim stanovništvom [Barić, 2004.: 446].

[Međutim, stradali su i nepoželjni pripadnici potonjeg stanovništva, npr.] D. Obradović, [ranije] član vladajućeg Saveza komunističara (SK)..., [potom] SK-Pokret[a] za Jugoslaviju, [koji] se [početno] pridružio pobuni hrvatskih Srba..., [no] bio je odviše umjeren... [te] optuživan za suradnju s Hrvatima i nanošenje štete srpskim interesima... [U]bijen je..., a počinitelji i naredbodavci atentata nikada nisu otkriveni [Barić, 2005.: 617].

[Naposljetku], na osnovu dokumenata tijela [Ministarstva] unutrašnjih poslova (MUP) RSK i Srpske vojske Krajine, prikazuje [se i] položaj hrvatskog stanovništva... na području grada Drniša..., [koje je] bilo izloženo... nasilju i ubojstvima te se, veoma brzo, dio tog stanovništva iselio...

Od... siječnja 1992. do... rujna 1994. u kaznenim djelima ubojstva ukupno [su] stradale 573 osobe: 305 Srba te 268 Hrvata i ostalih... Potonji su bili žrtve u 46,77 posto slučajeva... Ako... [su] od ukupnog broja stanovnika samo sedam posto činili Hrvati, a dva posto ostali nesrpske nacionalnosti, onda postaje uočljivim da su malobrojni Hrvati i ostali... bili žrtvama u gotovo polovici svih ubojstava. Usto, krajinski je MUP otkrio počinitelje za dvije trećine ubojstava u kojima su žrtve bili Srbi. Istodobno, gotovo je tri četvrtine počinitelja ubojstava Hrvata ostalo nepoznato [Barić, 2008.: 292].

Drugi od tih priloga, pak, odnose se na istraživačke rezultate o stradanju civila, prije svega srpskih u *Bljesku* (Sektor Zapad) i *Oluji* (Sektor Sjever),⁷ uz tiskano saopćenje i o potrebi određenja žrtva i stradalnika u Domovinskom ratu 1991.-1995. u Hrvatskoj te problemima s tim u vezi:

[Opet se] na temelju izvještaja, odnosno... rezultata istraživanja HHO-a za ljudska prava u Zagrebu, analiziraju podaci o ubijenima i nestalim civilnim, prije svega

⁷ Preostala stradanja u vrijeme *Oluje* – ona u Sektoru Jug – već su ranije spomenuta i prikazana u dijelu teksta o 6. skupu *Dijaloga povjesničara/istoričara*.

srpskim osobama, [no sada] u bivšem, pod zaštitom UN-a, Sektoru Zapad u Bljesku i neposredno nakon njega (1. i 2. svibnja te do 6. svibnja 1995. godine). Riječ je o 89... žrtava, koje se analiziraju/razvrstavaju prema mjestu/općini/državi rođenja, prema prebivalištu i/ili mjestu/općini stanovanja i prema mjestu/općini/državi stradanja, prema vremenu smrti te načinima i/ili oblicima smrti te odrednicama jesu li stradale pojedinačno (75) ili skupno (25 posto), a navode se i njihova spolna (muškaraca je stradalo gotovo dvostruko više negoli žena), starosna te nacionalna struktura (stradalo je 93 posto Srba te sedam posto Hrvata). Naposljetku, s time u vezi navode se i utvrđeni počinitelji zločina: najviše je žrtava, gotovo 91 posto, stradalo od pripadnika HV-a [Graovac, 2008.: 305-306].

[Još jednom se, opet] na temelju izvještaja, odnosno... rezultata istraživanja HHO-a za ljudska prava u Zagrebu, analiziraju [i] podaci o ubijenima i nestalima civilnim, prije svega srpskim osobama u bivšem, pod zaštitom UN-a, Sektoru Sjever u Oluji i nakon nje.. Riječ je o... 274 žrtve..., [koje] se analiziraju/razvrstavaju prema prebivalištu i/ili mjestu stanovanja i prema naselju, mjestu te općini stradanja, prema vremenu smrti (97 posto ih je stradalo 1995., a tri posto... od 1996. i 1997. godine) te načinima i/ili oblicima smrti, uz... [odrednice] jesu li stradale pojedinačno (90 posto) ili skupno (10 posto stradalih u masovnim pokoljima), a navode se i njihove spolna (muškaraca je stradalo gotovo dvostruko više negoli žena), starosna (uglavnom je stradalo staro, a potom starije i mlađe sredovječno stanovništvo, a najmanje su stradala djeca) te nacionalna struktura (najviše je – gotovo 95 posto – stradalo Srba). Naposljetku, s time u vezi, navode se i... utvrđeni (u više od polovice slučajeva) počinitelji zločina: najviše je žrtava, gotovo četiri petine, stradalo od HV-a) [Graovac, 2004.: 463-464].

Potrebno je, [naposljetku], prije početka istraživanja ljudskih gubitaka Hrvatske 1991.-1995. godine [iako je ono već započelo], problematizirati... [te] odrediti žrtve i stradalnike u Domovinskom ratu. Pritom više nije sporno njihovo sadržajno određenje izraženo u razlikovanju žrtava... i stradalnika... Teškoće nastaju tek pri njihovu cjelovitom određenju: tko, naime, u formalnom smislu čini [te] žrtve i stradalnike...? [Pritom se javljaju nove teškoće, nastale... zbog razlika u metodama i tehnikama popisa stanovništva nakon raspada bivše druge Jugoslavije, zbog čega, dijelom, popisi stanovništva iz 1991. i 2001. godine... nisu posve uporabljivi, točnije usporedivi. Potom slijede i zlouporabe izražene u zanemarivanju dijela demografskih pokazatelja (pritom se netočno čini kao da se u demografskom pogledu ništa nije ni zbilo) i dijelova ranijeg stanovništva (koje je nestalo, pa se, stoga, čini i da nije stradalo). Poseban problem, naposljetku, čine žrtve i stradalnici koji u trenutku stradanja nemaju definirano novo državljanstvo ili imaju dvojno (pa čak i višestruko) državljanstvo novonastalih država [Graovac, 2005.b: 597-598].

Zaključno se, pak, može naglasiti da se na skupovima *Dijaloga povjesničara/istoričara* još od 1998. raspravljalo, među brojnim ostalim temama,⁸ i o raspadu *druge Jugoslavije* te ratovima koji su dijelom otpočeli, a dijelom okončali taj raspad. Najbrojniji su, pritom, prilozi koji sadrže ocjene ratova i procesa raspada SFRJ. Slijede, neočekivano, prilozi o ljudskim gubicima u tim ratovima, gotovo isključivo jednome od njih – Domovinskom ratu u

⁸ Usp. npr., prikaz osnovnih teza i dosadašnjih iskustava *Dijaloga povjesničara/istoričara* o ulozi društveno-humanističkih znanosti u razvoju suodnosa Hrvatske i Srbije [usp. Graovac, 2008.b] ili o položaju nacionalnih manjina u Hrvatskoj i Srbiji u 20. stoljeću [usp. Graovac, 2009.].

Hrvatskoj. Preostali prilozi posvećeni su načelnim pitanjima ili pitanjima koja su u vezi s arhivskim izvorima te pristupima, metodama i temama istraživanja.

Time se, sve u svemu, još prije petnaestak godina, pa sve do danas pokazalo da pojedini povjesničari, konkretno u RH i RS, izražavaju spremnost za dijalog i kada je riječ o najosjetljivijima međusobnim temama, pri čemu im i ranija *zajednička* te kasnija *odvojena povijest* može, u sklopu znanstvenih istraživanja i spoznaja, pripomoći otkrivanju i odstranjivanju falsifikata, mitova, stereotipa... te otvoriti stvarne mogućnosti *pomirenja* (pritom nije riječ o političkom pomirenju nego o pomirenju s vlastitom prošlošću i/ili vlastitim prošlostima), točnije ponovnog uspostavljanja suodnosa država i naroda na prostorima ne samo spomenutih dviju zemalja s područja bivše *druge* Jugoslavije. Tome treba poslužiti i novi znanstveni napor, do sada izražen u tri – sada već i četiri – međunarodna znanstvena skupa održana u Golubiću Obrovačkome.

Conclusion: This paper analyzes the results about disintegration of the Socialist Federative Republic Yugoslavia on the *Dialogues of Croatian and Serbian Historians (Dijalog povjesničara/istoričara)*, a series of conferences held between historians from Croatia and Srebria from 1998 until 2005. The results of which were published as ten edited volumes in Zagreb from 2000 until 2008 by the liberal German *Friedrich Naumann Foundation (F. Naumann Stiftung)*.

Literatura:

- Barić, Nikica (2004.), Položaj hrvatskog stanovništva na Banovini za vrijeme Republike Srpske Krajine (1991.-1995.), *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 8, Zagreb: 429-448.
- Barić, N. (2005., Dmitar Obradović – prilog poznavanju jedne ljudske sudbine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 9, Zagreb: 601-619.
- Barić, N. (2008.), Značajke stradanja hrvatskog stanovništva na području Drniša pod srpskom okupacijom početkom 1993. godine, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 10/2, Zagreb: 279-295.
- Bilandžić, Dušan (2000.), Naslijeđe prošlosti i budućnosti odnosa južnoslavenskih naroda i država, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 2, Zagreb: 43-60.
- Bilandžić, D. (2004.), Raskol u državno-partijskome vrhu 60-ih godina 20. stoljeća – početak raspada Jugoslavije, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 8, Zagreb: 33-51.
- Bing, Albert (2005.), Amerikanizam i (re)konstrukcija hrvatskoga nacionalnog identiteta u vremenima radikalnih društvenih promjena stvaranja i raspada socijalističke Jugoslavije, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 9, Zagreb: 259-278.
- Bing, A. (2008.), Pomirbena ideologija i konstrukcija identiteta u suvremenoj hrvatskoj politici, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 10/1, Zagreb: 327-340.
- Bjelajac, Mile (2000.), Istorija Jugoslavije 1918-1991. godine – da li je na prostoru prethodne Jugoslavije moguća emancipacija nauke od politike?, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 1, Zagreb: 35- 46.

- Bjelajac, M. (2004.), Pisanje istorije rata u Hrvatskoj 1991-1995. godine. Razrešavanje srpsko-hrvatskih kontroverzi, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 8, Zagreb: 337-351.
- Dimitrijević, Bojan B. (2001.a), Medijski stereotipi o Srbima i Hrvatima u angloameričkoj javnosti tokom rata u BiH 1992.-1995. godine, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 3, Zagreb: 136-151.
- Dimitrijević, B. B. (2001.b), "...Za nas su svi samo ustaše". Stvaranje slike o hrvatskoj strani prema pisanju Narodne armije od 1990. do početka 1992. godine, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 4, Zagreb: 231-245.
- Dimitrijević, B. B. (2002.), Pristup istraživanju najnovije srpske i hrvatske istorije, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 5, Zagreb: 113-132.
- Fleck, Hans-Georg (2000.), O hrvatsko-srpskome dijalogu povjesničara: kritička povijesna znanost, političko obrazovanje i društveni pluralizam, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 1, Zagreb: 11-20.
- Goldstein, Ivo (2000.), Hrvatsko-srpsko pomirenje u historiografiji – pretpostavka ili posljedica političkog pomirenja?, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 1, Zagreb: 55-72.
- Goldstein, I. (2004.), Je li se Jugoslavija mogla održati? Pretpostavke za historičarsku analizu, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 8, Zagreb: 69-85.
- Graovac, Igor (2003.), Pokazatelji o civilnim žrtvama u bivšem, pod zaštitom UN, Sektoru Jug u Oluji i nakon nje, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 6, Zagreb: 383-401.
- Graovac, I. (2004.), Pokazatelji o civilnim žrtvama u bivšem, pod zaštitom UN, Sektoru Sjever u Oluji i nakon nje, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 8, Zagreb: 449-466.
- Graovac, I., prir. (2005.a), *Čemu Dijalog povjesničara/istoričara?*, Zagreb.
- Graovac, I. (2005.b), Pitanje određenja žrtava i stradalnika u Domovinskom ratu 1991.-1995. u Hrvatskoj, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 9, Zagreb: 591-600.
- Graovac, I. (2008.a), Pokazatelji o civilnim žrtvama u bivšem, pod zaštitom Ujedinjenih naroda (UN), Sektoru Zapad u Bljesku (i nakon njega), *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 10/2, Zagreb: 297-307.
- Graovac, I. (2008.b), Uloga društveno-humanističkih znanosti u razvoju suodnosa Hrvatske i Srbije: osnovne teze i dosadašnja iskustva, u: *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: prošlost i perspektive*, Novi Sad: 129-136.
- Graovac, I. (2009.), Položaj nacionalnih manjina u Hrvatskoj i Srbiji u 20. stoljeću u dijalogima povjesničara/istoričara, s posebnim osvrtom na teme Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji, u: *Hrvatsko-srpski odnosi: politička saradnja i nacionalne manjine*, Sremska Kamenica: 31-47.
- Graovac, I. (2011.), *Stradali od četnika u Hrvatskoj 1941.-1945. godine. Prilog istraživanju: strukture stradalih*, Zagreb.
- Graovac, Igor, i Dragan Cvetković (2005.), *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...*, Zagreb.
- *Hrvatsko-srpski odnosi: politička saradnja i nacionalne manjine* (2009.), Sremska Kamenica.
- *Hrvatsko-srpska saradnja u politici i kulturi u 20. veku*, (2010.), Novi Sad.
- Lazić, Mladen (2005.), Autoritarnost i nacionalizam kao mobilizacijske pretpostavke sukoba na području SFRJ, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 9, Zagreb: 37-55.
- Marijan, Davor (2008.), Od konflikta do rata – primjer JNA, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 10/1, Zagreb: 119-134.
- Marković, Predrag J. (2005.), Komparativna iskustva raspada država u 20. veku, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 9, Zagreb: 17-35.
- Melčić, Dunja (2004.), Raspad SFRJ u univerzalno-historijskome kontekstu, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 8, Zagreb: 15-31.

- Padjen, Ivan (2004.), Stvaranje hrvatske države izvan prava, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 8, Zagreb: 87-92.
- Perović, Latinka (2004.), Srpski lioberali 70-ih godina XX veka, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 8, Zagreb: 53-68.
- Petak, Zdravko (2005.), Ekonomska pozadina raspada socijalističke Jugoslavije, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 9, Zagreb: 57-77.
- Prpa, B. (2003.), Stvaranje arhivskih fondova pri arhivskim ustanovama zemalja prethodne Jugoslavije za period jugoslovenskog rata 1991-1999. u konceptu oralne istorije, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 7, Zagreb: 19-23.
- Sadkovich, James J. (2008.), Internal War and the Conflicts in Yugoslavia, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 10/1, Zagreb: 101-118.
- Samardžić, Nikola (2008.), Poreklo zločina u evropskoj perspektivi, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 10/1, Zagreb: 155-165.
- *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: prošlost i perspektive* (2008.), Novi Sad.
- Staničić, Mladen (2005.), Raspad SFRJ u uvjetima usporednih procesa globalizacije i međunarodnih integracija, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 9, Zagreb: 79-95.